

Oponentský posudek diplomové práce Štěpána Matějky Jazyková relativita a gramatický rod v češtině

Práce Štěpána Matějky je zaměřena na problematiku v současné době aktuální (ve světě snad až módní), která však svými základy sahá až k Sapirově a Whorfově teorii jazykového relativismu.

Na základě novější – zejména angloamerické – literatury, která rozvíjí názory jazykového relativismu, příp. determinismu, a proti tomu univerzalizmu (1. část – *Teorie jazykové relativity*, s. 12), se diplomant pokouší vymezit základní směry empirického výzkumu jazykové relativity zejm. v angloamerické oblasti (2. část – *Empirické výzkumy vlivu jazyka na myšlení a kognici*, s. 25). Přehledně je člení na výzkumy v doméně barev, v doméně prostorové, v doméně vyjadřování času, a dále v oblastech číselných klasifikátorů, pohybu a obecně vzato v oblasti kategorizace předmětů. (Tyto subkapitoly mají rozdílný rozsah i úroveň zpracování.) Samostatná kapitola je pak věnována hlavní oblasti autorova zájmu (3. část – *Výzkumy zabývající se vlivem gramatického rodu na myšlení a kognitivní procesy*, s. 41). Kapitoly 1 – 3 mají popisný charakter a některé jejich rozvláčnější, opakující se pasáže by mohly být ku prospěchu věci redukovány; samozřejmě je však třeba ocenit autorovu sečtělost i schopnost texty propojit. Odvrácenou stranou je mnoho defektních, nečeských formulací, které příliš prozrazují, že parafrázovaná předloha byla anglická (konstrukce, slovosled, anglicismy). Některé z defektů jsem zaznačila přímo v textu. Myslím, že méně by tu bylo více, tj. že u prvních tří kapitol by mohl být ku prospěchu věci menší rozsah a spolu s tím propracovanější hierarchizace informací co do důležitosti (i když, jak opakuji,

si vážím autorovy erudice a také zohledňuji fakt, že jde o diplomovou práci).

Nejsamostatnější a nejpracnější partii textu ovšem představuje 4. část práce (*Vlastní výzkum na českém jazykovém materiálu*, s. 62), prezentující autorovy výzkumy a jejich výsledky. Výzkumy jsou to dva, orientují se na české mluvčí (zejména studenty) a zjišťuje se v nich, jakou roli hraje gramatický rod (ženský a mužský) v konceptualizaci neživých entit. Inspirován v představené literatuře, ale s potřebnou dávkou samostatnosti volí jednak metodu sémantického diferenciatu (přiřazování „ženských“ a „mužských“ charakteristik ke zkoumaným položkám), jednak metodu přiřazování mužských či ženských hlasů k jednotlivým entitám. Výzkumy jsou připraveny a dokumentovány velmi pečlivě, sympatická je také diplomantova obezřetnost v jejich vyhodnocení. Zřejmě ani (i s odvoláním na řadu podobných empirických výzkumů zahraničních) nelze čekat, že by výsledky byly jakkoli jednoznačné. Ukazují se tu ovšem jisté tendence, což může být výzvou či podkladem pro další zkoumání. Ráda bych tedy od autora slyšela, jak by jeho výzkum pokračoval poté, co nabyl zkušenosti prezentované v diplomové práci.

Obecnější úvahy o různých aspektech práce mě vedou k těmto náhledům, výhradám a otázkám:

1/ Rozlišovala bych pečlivěji pojmy „jazyková relativita“ a „jazykový relativismus“: v prvním případě jde o jev spojený s jazykem a jazyky, jev, který je jim ve vztahu k realitě vlastní, ve druhém případě pak o teorii, která tento jev exponuje jako základ lidského přístupu ke světu a následně i uvažování o mysli a jazyce (opozitní teorií je univerzalizmus).

2/ Podle mého názoru se u nás všeobecně podceňuje jiný než angloamerický kontext jazykovědného zkoumání. Problematikou relativismu a univerzalismu se intenzivně zabývají mj. i ruští a polští lingvisté, a zejména z jejich kruhu vzešlá Anna Wierzbicka (která v tomto ohledu s nadhledem porovnává slovanskou zkušenost s perspektivou angloamerickou, resp. australskou). Ta už od 70. let také poukazuje k tomu, že se univerzalizmus a relativismus nejenže nevylučují, ale že jsou to dvě strany jedné mince. Jako základ zkoumání relativity pojmů je podle ní potřeba nejprve vymezit univerzálie a popsat základní, primární pojmové a jazykové jednotky (a postupně tak i činí, srov. zejm. A. W., *Semantics. Primes and Universals*, Oxford 1996). Wierzbicka tu upozorňuje také na specifickou slovnost slovanských jazyků (nejen co do konceptualizačních procesů). V tomto ohledu bych se ráda zeptala: spatřuje diplomant výraznější rozdíly v konceptualizaci rodových rozdílů, které by vycházely ze specifické slovnosti slovanských jazyků (resp. češtiny) oproti těm jazykům, které byly podrobeny výzkumu v prezentovaných zahraničních studiích?

3/ Podobně jako jiný než angloamerický kontext jazykovědného zkoumání (viz výše, ad 2) se u nás myslím v současnosti podceňuje jiný nežli empirický výzkum, případně – že empirický výzkum nebývá doplněn a verifikován tím, co lze vyčíst přímo z jazyka a jazykových faktů ve smyslu *langue*). V tomto ohledu bych uvítala, kdyby bylo bývalo v diplomové práci alespoň stručně pojednáno o rodu v češtině v této perspektivě (třeba i jen na základě současných mluvnic češtiny).

4/ Poněkud rozpačitě na mě působí výzkum zaměřený na výrazy s rodovými variantami. Nevím, k jakému výsledku se tu mělo dospět, a navíc: povědomí mluvčích (a snad i konceptualizační procesy?) je tu velmi výrazně ovlivněno jejich geografickým původem. Vím i z vlastní zkušenosti, že mluvčí moravského původu spontánně upřednostňuje varianty *hadra*, *okurek*, *ten Olomouc*. To pak podle mě ovlivňuje výsledky velmi výrazně.

5/ Diplomant ze svého výzkumu zcela vyloučil neutra (která mohou i v souvislosti s neživými předměty evokovat – a např. u dětí často evokují – pojmenování mláďat, resp. dětí). Ráda bych slyšela širě, proč postupoval takto, a také by mě zajímalo, zda má podle něho sama existence kategorie neuter v systému češtiny nějaký vliv na konceptualizaci substancí obecně.

6/ Upozorňuji na některé nepřesnosti spojené s tím, že se v diplomové práci vždy nedaří udržet přesnost v rozlišování tří ontologických rovin, které reprezentují

- „slovo“ (díky této rovině dešifrujeme, jak jsou věci konceptualizovány – učiněny pojmem),
- „pojmem“ (právě v této rovině probíhají konceptualizační procesy) a
- „věc“ (věci jsou konceptualizovány); srov. sémantický trojúhelník.

Směšování těchto tří rovin jev práci časté: nejde např. o „přiřazení hlasů daným slovům“ (s. 89), nejde o „konceptualizaci slov“ (s. 90 aj.) „feminina“ nejsou „konceptualizována jako ženy“ (s. 9) – mohou tak být konceptualizovány pouze objekty označované femininy.

Dále: na s. 22 se píše, že „jazykové kódy (jména barev) soupeří s nejazykovými kódy (např. samotné barvy v realitě)“: dovolím si oponovat, že „samotné barvy v realitě“ bez lidské sémiotické reflexe nepředstavují kód. Podobných nepřesností je více, není možné je v posudku uvádět.

Diplomová práce Štěpána Matějky však samozřejmě představuje velmi solidní podklad pro obhajobu, jak širí prostudované zahraniční literatury (teoretické i té, která shrnuje výsledky empirických zkoumání) a schopností ji přehledně usouvztažnit, tak logickou strukturou výkladu, a především prezentací samostatného výzkumu; ten byl v mnoha ohledech náročný a diplomant se v něm pokusil uchopit problematiku konceptualizace gramatického rodu v češtině s pečlivostí a tvůrčím způsobem.

Práci tedy doporučuji k obhajobě a navrhuji klasifikaci stupněm „výborně“.

Doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
FF UK Praha

V Praze 13. září 2012